

Трибуна молодих учених

УДК 349.6:504.03:355.01

DOI <https://doi.org/10.32782/2409-4544/2024-2/10>**ПРАВОВІ ОСОБЛИВОСТІ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
ЗА ЕКОЛОГІЧНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ
УКРАЇНИ****Рубльова Оксана Володимирівна,**

аспірантка юридичного факультету

ОНП «Організаційно-правове забезпечення

сталого розвитку України»

Волинського національного університету імені Лесі Українки

ORCID ID: 0009-0008-3568-2861

Стаття присвячена дослідженню правових особливостей юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення України. Мета статті – провести всебічний аналіз правових особливостей юридичної відповідальності за екологічні порушення в сфері земельних відносин в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення в Україні. У ході наукового дослідження використовувалися загальнонаукові методи пізнання, зокрема аналіз, синтез, систематизація, порівняння, індукція та дедукція. Результати дослідження показують, що військові дії, які розпочалися у 2022 році, значно посилили екологічні загрози в Україні, спричинивши масштабне забруднення вод, атмосфери та ґрунтів. Особливо серйозними наслідками стали екологічні втрати після підриву Каховської ГЕС у червні 2023 року. Для протидії цим викликам були внесені зміни до законодавчої бази, зокрема прийнята Постанова Кабінету Міністрів України № 326, що визначає порядок оцінки шкоди та збитків, завданих внаслідок збройної агресії. Однак, постанова має низку недоліків, таких як відсутність чітких механізмів фінансування відновлення екосистем, недостатня деталізація процесів відшкодування збитків, невизначеність термінів і відповідальності за екологічні порушення. З огляду на це, автори рекомендують удосконалення законодавства шляхом запровадження чітких визначень, механізмів і санкцій, які б регулювали екологічні правопорушення. Крім того, пропонується створити спеціалізовані екологічні суди для розгляду відповідних справ, впровадити обов'язкові екологічні аудити та розробити програми для комплексного відновлення земель, постраждалих внаслідок воєнних дій. Важливою умовою є розширення повноважень місцевих громад у прийнятті рішень щодо управління земельними ресурсами. Завершальним етапом має стати прийняття Екологічного кодексу України, який систематизує екологічне законодавство, забезпечуючи юридичну чіткість та сприяючи відновленню і захисту екосистем у постраждалих регіонах.

Ключові слова: екологічне право, земельні ресурси, воєнний стан, екологічні збитки, відновлення екосистем.

Rublova Oksana. Legal features of liability for environmental violations in the sphere of land relations during martial law and post-war recovery in Ukraine

The article examines the legal features of liability for environmental violations in the sphere of land relations during martial law and the post-war recovery of Ukraine. The purpose of the article is to conduct a comprehensive analysis of the legal aspects of liability for environmental violations in the field of land relations under the conditions of martial law and during the post-war reconstruction of Ukraine. The study employed general scientific methods of cognition, including analysis, synthesis, systematization, comparison, induction, and deduction. The results indicate that the military actions that began in 2022 significantly intensified environmental threats in Ukraine, causing large-scale pollution of water, air, and soil. Particularly severe consequences

include environmental losses following the destruction of the Kakhovka Hydroelectric Power Station in June 2023. To address these challenges, changes were introduced to the legislative framework, including the adoption of Resolution No. 326 by the Cabinet of Ministers of Ukraine, which outlines the procedure for assessing damage and losses caused by armed aggression. However, the resolution has several shortcomings, such as the absence of clear mechanisms for financing ecosystem restoration, insufficient detail in damage compensation processes, and uncertainty regarding timelines and liability for environmental violations. In this context, the authors recommend improving legislation by introducing precise definitions, mechanisms, and sanctions to regulate environmental violations. Additionally, the establishment of specialized environmental courts to handle such cases, the implementation of mandatory environmental audits, and the development of programs for the comprehensive restoration of land affected by military actions are proposed. Expanding the powers of local communities in managing land resources is also emphasized. A final step should involve adopting an Environmental Code of Ukraine to systematize environmental legislation, ensuring legal clarity and facilitating the recovery and protection of ecosystems in affected regions.

Key words: *environmental law, land resources, martial law, environmental damage, ecosystem restoration.*

Кожна війна неминуче перетворюється на екологічне лихо, залишаючи по собі руйнації не тільки матеріальні, але й наносячи шкоду навколишньому середовищу. В Україні військові дії тривають з 2014 року, однак масштаби екологічної шкоди значно зросли з початку повномасштабного вторгнення в 2022 році. Якщо майнові втрати можна кількісно оцінити та порахувати, то екологічні збитки часто залишаються поза увагою через їхню неочевидність і складність оцінки.

Для адекватного реагування на екологічні виклики, що виникають у результаті воєнних дій, необхідно мати ефективні правові механізми. Важливо не тільки визначити обсяг збитків, але й встановити чітку відповідальність за їх завдання, а також розробити процедури та методики, що дозволяють не тільки компенсувати втрати, а й запобігти майбутнім екологічним катастрофам. Відшкодування екологічних збитків та відновлення пошкоджених територій вимагає чіткого розуміння того, хто та як повинен нести відповідальність в рамках національного та міжнародного права.

Питання правових особливостей юридичної відповідальності за екологічні правопорушення у сфері земельних відносин в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення України є достатньо дослідженим у вітчизняній науковій літературі. У представленому переліку джерел виявляється широкий спектр робіт, які висвітлюють різні аспекти зазначеної теми. Це свідчить про актуальність і багатогран-

ність проблеми, особливо в контексті сучасних викликів, пов'язаних із військовою агресією та необхідністю відновлення країни.

Значний внесок у розвиток теми зробила У. В. Антонюк [1], яка проаналізувала механізми захисту екологічних прав в умовах військової агресії. У своєму дослідженні авторка підкреслює важливість розробки правових інструментів, які забезпечують баланс між екологічними та соціально-економічними потребами. Аналогічно, О. В. Бахур [2] приділив увагу особливостям земельних і екологічних правовідносин у воєнний період, наголошуючи на потребі нормативного врегулювання проблем, які виникають унаслідок збройних конфліктів. Важливими є також теоретичні напрацювання Т. Є. Харитонові та Є. С. Поліщука [10], які досліджують перспективи вирішення правових проблем у сфері земельних і природоресурсних відносин, зокрема щодо відновлення земель після воєнного стану. Міжнародний контекст додають роботи авторів, таких як М. Dolynska et al. [11], які порівнюють українські реалії з міжнародним досвідом. Дослідження підкріплюються сучасними публікаціями в інтернет-виданнях, таких як «Екодія» [5], що аналізують вплив війни на екологічні ресурси України, та матеріали, які розкривають новели земельного законодавства [4].

Експертна думка, відображена в роботах, таких як публікація Р. Стрільця [9], зосереджується на екологічних наслідках війни, вказуючи на катастрофічний вплив

бойових дій на довкілля. Окрім того, матеріали, представлені Міністерством захисту довкілля та природних ресурсів України [3], дозволяють оцінити актуальні загрози й вплив війни на природний баланс.

Особливе місце займає аналіз нормативно-правових актів, таких як Постанова Кабінету Міністрів України № 326 [6] щодо визначення шкоди, завданої агресією Росії, та закони України [7, 8], спрямовані на забезпечення продовольчої безпеки та врегулювання земельних питань у воєнний час. Ці документи закладають основу для формування правової відповідальності за порушення у сфері земельних відносин.

Особливість цього дослідження полягає в ідентифікації та систематизації змін у нормативно-правовій базі, спричинених воєнними діями в Україні з 2022 року. Воно включає визначення основних законодавчих недоліків, що обмежують ефективність відповідальності за екологічні збитки, та пропонує конкретні напрями для їх усунення.

Земельна реформа в Україні, розпочата після здобуття незалежності, продовжувалася понад 28 років і включала кілька значущих етапів. Основною метою реформи було врегулювання правил обігу земель сільськогосподарського призначення, що кульмінувало прийняттям важливих законодавчих змін у 2020 році. Ці зміни зняли довготривалий мораторій на продаж сільськогосподарських земель, що дозволило офіційно запустити ринок землі з 01 липня 2021 року. Відтоді українці отримали можливість купувати та продавати землі сільськогосподарського призначення, що раніше було обмежено. Однак з початком війни в 2022 році реалізація реформи була вимушено призупинена, що також негативно вплинуло на екологічну безпеку в регіоні [2].

На тлі воєнного стану, викликаного агресією Росії в Україні у 2022 році, виникають серйозні екологічні загрози, які несуть потенційну шкоду для земельних ресурсів країни. До списку основних екологічних загроз слід віднести:

Забруднення довкілля. Військові дії спричинили регулярне забруднення атмосферного повітря, водних ресурсів та ґрунту небезпечними речовинами [5].

Умисне знищення інфраструктури. Підрих Каховської ГЕС у червні 2023 року призвів до екологічної катастрофи з великими збитками сільському господарству, енергетиці, житловому фонду, транспортній інфраструктурі та загалом довкіллю. Загальні збитки оцінено в 146,4 млрд грн, затоплено 5 населених пунктів, зменшено об'єм води в Каховському водосховищі на 14,775 млрд куб. км, підтоплено 63689 га лісів [3].

Екоцид. Зафіксовано 257 випадків екоциду, включаючи підрихи складів паливно-мастильних матеріалів, сховищ нафтопродуктів, авіаудари по підприємствах з використанням небезпечних хімічних речовин, пошкодження та руйнування очисних споруд, вилив стоків у водойми, пошкодження ґрунтового покриву, горіння лісів особливо на територіях природно-заповідного фонду [8, 9].

Звернення про екологічні збитки. Від початку воєнних дій в Україні до серпня 2023 року через мобільний додаток та веб-ресурс «ЕкоЗагроза» Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів надійшло понад 2500 звернень щодо наслідків воєнних дій для довкілля з оцінкою збитків у майже 2100 млрд грн [3].

Основний напрямок, який варто розглянути, полягає у законодавчому уточненні норм, що регулюють відповідальність за забруднення чи знищення земель у воєнний час. Необхідно забезпечити, що дії, які призводять до екологічної шкоди, наприклад, незаконне використання земель або забруднення токсичними речовинами, розглядаються як злочини, за які настає жорстка відповідальність [2].

Ключовим моментом є розробка механізмів, які б дозволили не тільки притягати винних до відповідальності, але й компенсувати збитки, завдані довкіллю. Це включає створення фондів для відновлення пошкоджених територій і систем ефективного моніторингу стану земель. Також важливою є міжнародна співпраця для забезпечення дотримання екологічних стандартів і притягнення до відповідальності міжнародних порушників [1].

Під час воєнного стану, оголошеного в Україні у відповідь на повномасштабне вторгнення Росії у 2022 році, було внесено низку правових змін, спрямованих

на адаптацію земельних відносин до воєнних реалій. Ці зміни включали зміну регулятивних механізмів ведення державного земельного кадастру, спрощення передачі земель у користування, а також адаптацію законодавства для підтримки сільського господарства та забезпечення продовольчої безпеки. Систематизуємо основні законодавчі зміни, які були прийняті під час воєнного стану у таблиці 1.

Постанова Кабінету Міністрів України № 326 від 20 березня 2022 року, яка набула чинності 21 березня 2022 року, встановлює детальний Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації. Цей документ спрямований на формалізацію механізмів оцінювання економічних та екологічних втрат, зокрема, збитків, завданих земельним ресурсам країни.

Постанова № 326 є ключовим елементом правової реакції України на збройну агресію, надаючи державним органам важливі інструменти для оцінки та відшкодування військових та екологічних збитків. Однак, попри те, розроблене нормативно-правове забезпечення має низку недоліків та неузгоджень, що не дозволяють реалізувати повний механізм юридичної відповідальності на практиці. Зокрема:

- постанова не визначає конкретних механізмів фінансування відновлення еко-

систем, які б могли забезпечити ефективно і своєчасне відшкодування шкоди;

- немає визначених термінів для здійснення відшкодувань або встановлення порядку відповідальності сторін у випадку екологічних інцидентів;

- документ не містить детального опису процесів і витрат на відновлення екосистем, що ускладнює планування та алокацію ресурсів;

- попри важливість адаптації до кліматичних змін, постанова не включає оновленої стратегії або конкретних дій, спрямованих на зменшення впливу кліматичних змін на екосистеми в умовах воєнного стану;

- не зазначено, як буде здійснюватися екологічний контроль у районах бойових дій та у постраждалих зонах, що ставить під загрозу дотримання екологічних стандартів [4].

Проблематика юридичної відповідальності за екологічні правопорушення в сфері земельних відносин вимагає ретельного перегляду та адаптації існуючих нормативно-правових рамок для реагування на нові виклики, що виникають зі зміною умов ведення військових дій та наслідків воєнних руйнувань. У відповідь на ці виклики, розглянемо наступні напрями удосконалення законодавства та практик, які б дозволили ефективно контролювати та мінімізувати

Таблиця 1

Законодавчі зміни в умовах воєнного стану в Україні [6–8]

Дата	Назва акта	Основні зміни
07.05.2022	Постанова КМУ "Деякі питання ведення та функціонування ДЗК в умовах воєнного стану" № 564	Припинення доступу до ДЗК в окремих регіонах на період воєнного стану та місяць після його завершення
10.05.2022	Постанова КМУ "Деякі питання регулювання земельних відносин" № 563	Призупинення пілотного проєкту щодо самостійного внесення відомостей до ДЗК розробниками документації із землеустрою
24.03.2022	Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану" № 2145-IX	Внесення змін до умов оренди, суборенди та інших форм користування земельними ділянками
09.06.2022	Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану" № 2247-IX	Запровадження спеціальних правил щодо володіння, користування та розпорядження землею на час війни
20.03.2022	Постанова КМУ "Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації" № 326	Встановлення процедури оцінки збитків завданих земельним ресурсам через збройну агресію.

екологічні ризики та забезпечити відповідальне використання природних ресурсів в контексті земельних відносин.

Уточнення законодавства з метою чіткого визначення юридичної відповідальності за екологічні правопорушення в земельних відносинах: необхідно змінити чинні закони, щоб вони включали конкретні визначення та санкції за порушення екологічних норм, особливо у контексті використання землі. Це дозволить ефективніше притягати до відповідальності за шкоду, завдану довкіллю під час воєнних дій та у післявоєнний період.

Запровадження спеціальних екологічних судів: створення судів, які спеціалізуюватимуться на розгляді випадків екологічних правопорушень, забезпечить більш кваліфіковане і зосереджене вирішення спорів. Ці суди матимуть можливість швидше та ефективніше обробляти справи, що стосуються земельних порушень, та призначати адекватні компенсації за екологічну шкоду.

Введення обов'язкових екологічних аудитів для землекористувачів: запровадження системи аудитів, яка вимагатиме регулярної перевірки стану земель, що використовуються в комерційних та індустріальних цілях, для забезпечення їх відповідності екологічним нормам. Це допоможе зменшити ризик екологічних порушень та забезпечити більш тривале і стале використання природних ресурсів.

Розробка програми відновлення земель після воєнних конфліктів: організація державних та приватних інвестицій для відновлення земель, які постраждали внаслідок військових дій. Програма повинна включати не тільки фізичне відновлення територій, але й відновлення екосистем, покращення якості ґрунтів та введення стійких методів обробітку землі.

Впровадження штрафних санкцій з прогресивними шкалами для повторних порушень: узаконення більш суворих штрафів для тих, хто неодноразово порушує екологічні норми у земельних відносинах. Це стане додатковим стримуючим фактором і сприятиме більш відповідальному ставленню до використання земельних ресурсів.

Розширення прав і можливостей місцевих громад у прийнятті рішень щодо використання земель: надання більшої влади

місцевим громадам у визначенні, як використовувати земельні ресурси, дозволить забезпечити більш ефективно та екологічно стале землекористування, враховуючи місцеві потреби та особливості [10].

Прийняття Екологічного кодексу в Україні є нагальною необхідністю, що виходить далеко за рамки простої формалізації існуючих законів. Кодекс стане основоположним документом, який систематизує і консолідує всі екологічні норми та правила в єдине цілісне положення, забезпечуючи юридичну чіткість і послідовність у їх застосуванні. Це сприятиме підвищенню рівня екологічної культури серед населення, підвищенню рівня залучення громадськості до процесів прийняття рішень та відповідальності за дотримання екологічних стандартів.

Введення єдиного Екологічного кодексу також сприятиме ліквідації правових розбіжностей і суперечностей, які існують між різними законодавчими актами. Це дозволить усунути правовий хаос, що часто виникає через накладення різноманітних норм і правил, а також забезпечить більш ефективно та швидко реагування на екологічні виклики сучасності. Кодекс закріпить принципи сталого розвитку, що об'єднують зусилля у сферах збереження природи, раціонального використання ресурсів та мінімізації впливу на довкілля.

Значення Екологічного кодексу для відновлення та захисту екосистем, особливо у постраждалих від конфліктів регіонах, не можна недооцінювати. Після завершення військових дій, важливо мати чіткий правовий механізм для відновлення зруйнованих природних територій та забезпечення їхньої тривалої стійкості. Кодекс може включати положення, які спрямовані на швидке відновлення флори та фауни, забезпечення біорізноманіття та відновлення природних екосистем.

Кодекс стане важливим інструментом для забезпечення екологічної безпеки країни, захисту здоров'я населення та зменшення ризиків від екологічних катастроф. Особливо це актуально в умовах глобальних змін клімату, коли забезпечення адаптації та мінімізація впливу негативних змін стає першочерговим завданням. Екологічний кодекс дозволить Україні ефективніше виконувати міжнародні зобов'язання, зокрема

у рамках Паризької угоди, сприяючи зменшенню викидів парникових газів та збереженню глобальної екологічної рівноваги.

Загалом, прийняття Екологічного кодексу не тільки сприятиме зміцненню правової бази в екологічній сфері, але й підвищить міжнародний авторитет України як держави, що дбає про сталий розвиток та екологічну відповідальність. Це створить передумови для залучення інвестицій в «зелені» проекти та підтримки від міжнародних організацій та партнерів [11].

Висновки. Військові дії, що розпочалися в 2022 році, значно збільшили екологічні загрози в Україні, зокрема через масштабне забруднення вод, атмосфери та ґрунтів, особливо після підриву Каховської ГЕС у червні 2023 року. З метою реагування на ці виклики, було внесено зміни до законодавчої бази. Основним документом у цій сфері є Постанова Кабінету Міністрів України № 326, яка встановлює порядок визначення шкоди та збитків, завданих внаслідок збройної агресії. Ця постанова забезпечує правові основи для

оцінки економічних і екологічних втрат, проте виявилася недостатньо ефективною через відсутність чітких механізмів фінансування відновлення екосистем, нечіткі терміни для відшкодувань і відповідальності, а також недоліки в описі процесів відновлення.

Для удосконалення законодавчої бази рекомендується впровадити більш чіткі визначення та санкції для порушень екологічних норм, створити спеціалізовані екологічні суди для кваліфікованого вирішення спорів, ввести обов'язкові екологічні аудити та розробити комплексні програми для відновлення земель після воєнних конфліктів. Також важливо забезпечити більшу владу місцевим громадам у прийнятті рішень щодо використання земельних ресурсів. Завершальним етапом має стати прийняття Екологічного кодексу України, що систематизує всі екологічні норми в єдиний правовий акт, забезпечуючи юридичну чіткість і сприяючи відновленню та захисту екосистем у постраждалих регіонах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Антонюк У.В. Захист екологічних прав в Україні в умовах військової агресії. Право та державне управління, 2022, № 3, 42–47. URL: http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/3_2022/6.pdf
2. Бахур О.В. Особливості земельних та екологічних правовідносин в умовах воєнного стану. Академічні візії, № 22, 2023. DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.8420391>
3. ЕкоЗагроза. Офіційний ресурс Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України. URL: <https://ecozagroza.gov.ua>
4. Новели земельного законодавства в умовах воєнного стану: адвокат Дмитро Навроцький. 13.06.2023. URL: <https://advokatpost.com/novely-zemelnoho-zakonodavstva-v-umovakh-voiennoho-stanu-advokat-dmytro-navrotskyj/>
5. Омельчук О. Природа та війна: як військоове вторгнення росії впливає на довкілля України. Центр екологічних ініціатив «Екодія». URL: <https://ecoaction.org.ua/pryroda-ta-vijna.html>
6. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації. Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок від 20.03.2022 № 326. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text>
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відновлення системи оформлення прав оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення та удосконалення законодавства щодо охорони земель: Закон України від 10.10.2022 р. № 2698-IX / Верховна Рада України. URL: <http://surl.li/eqsxcg>
8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану: Закон України від 24.03.2022 р. № 2145-IX / Верховна Рада України. URL: <http://surl.li/caufz>
9. Стрілець Р. Екологічні наслідки війни в Україні. Українська правда, 2022, 22 червня. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2022/06/22/249216/>
10. Харитонов Т.Є., Поліщук Є.С. Земельні, аграрні, екологічні, природоресурсні правовідносини та правовідносини у сфері альтернативної енергетики в умовах воєнного стану: правові проблеми та перспективи їх вирішення. Юридичний науковий електронний журнал, № 6/2023, 268–272. URL: http://lsej.org.ua/6_2023/61.pdf

11. Dolynska M., Yarmol L., Ilkiv N., Butynska R., Masin V. Theoretical and legal aspects of the regulation of environmental and land legal relations in the conditions of martial law in Ukraine. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*, 2023, № 2. DOI: <https://doi.org/10.33271/nvngu/2023-2/118>

REFERENCES:

1. Antoniuk, U.V. (2022). Zakhyst ekolohichnykh prav v Ukraini v umovakh viiskovoi ahresii [Protection of environmental rights in Ukraine under conditions of military aggression]. *Pravo ta derzhavne upravlinnia*, (3), 42–47. Retrieved from: http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/3_2022/6.pdf [in Ukrainian].

2. Bakhur, O.V. (2023). Osoblyvosti zemelnykh ta ekolohichnykh pravovidnosyn v umovakh voiennoho stanu [Features of land and environmental legal relations in martial law]. *Akademichni vizii*, (22). DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.8420391> [in Ukrainian].

3. EkoZahroza [EcoThreat]. (n.d.). Ofitsiyni resurs Ministerstva zakhystu dovkillia ta pryrodnykh resursiv Ukrainy [Official resource of the Ministry of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine]. Retrieved from: <https://ecozagroza.gov.ua> [in Ukrainian].

4. Novelty zemelnoho zakonodavstva v umovakh voiennoho stanu: advokat Dmytro Navrotskyi [Novelties of land legislation in martial law: lawyer Dmytro Navrotskyi]. (2023, June 13). Retrieved from: <https://advokatpost.com/novelty-zemelnoho-zakonodavstva-v-umovakh-voiennoho-stanu-advokat-dmytro-navrotskyj/> [in Ukrainian].

5. Omelchuk, O. (n.d.). Pryroda ta viina: yak viiskove vtorhnennia Rosii vplyvaie na dovkillia Ukrainy [Nature and war: how Russia's military invasion affects Ukraine's environment]. *Tsentr ekolohichnykh initsiatyv «EkoDiia»*. Retrieved from: <https://ecoaction.org.ua/pryroda-ta-vijna.html> [in Ukrainian].

6. Pro zatverdzhennia Poriadku vyznachennia shkhody ta zbytkiv, zavadanykh Ukraini vnaslidok zbroinoi ahresii Rosiiskoi Federatsii [Approval of the Procedure for assessing damage and losses caused to Ukraine as a result of the armed aggression of the Russian Federation]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy, Poriadok vid 20.03.2022 № 326*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

7. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vidnovlennia systemy oformlennia prav orendy zemelnykh dilianok silskohospodarskoho pryznachennia ta udoskonalennia zakonodavstva shchodo okhorony zemel [On amendments to some legislative acts of Ukraine on the restoration of the system of registration of lease rights to agricultural land plots and improvement of land protection legislation]. *Zakon Ukrainy vid 10.10.2022 № 2698-IX / Verkhovna Rada Ukrainy*. Retrieved from: <http://surl.li/eqcxg> [in Ukrainian].

8. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo stvorennia umov dlia zabezpechennia prodovolchoi bezpeky v umovakh voiennoho stanu [On amendments to some legislative acts of Ukraine on creating conditions for food security during martial law]. *Zakon Ukrainy vid 24.03.2022 № 2145-IX / Verkhovna Rada Ukrainy*. Retrieved from: <http://surl.li/cayfz> [in Ukrainian].

9. Strilets, R. (2022, June 22). Ekolohichni naslidky viiny v Ukraini [Environmental consequences of the war in Ukraine]. *Ukrainska Pravda*. Retrieved from: <https://life.pravda.com.ua/columns/2022/06/22/249216/> [in Ukrainian].

10. Kharitonova, T.Ye., & Polishchuk, Ye.S. (2023). Zemelni, aharni, ekolohichni, pryrodoresursni pravovidnosyny ta pravovidnosyny u sferi alternatyvnoi enerhetyky v umovakh voiennoho stanu: pravovi problemy ta perspektyvy yikh vyrishennia [Land, agrarian, environmental, natural resource relations, and relations in the field of alternative energy under martial law: legal issues and prospects for their resolution]. *Yurydychnyi naukovyi elektroni zhurnal*, (6), 268–272. Retrieved from: http://lsej.org.ua/6_2023/61.pdf [in Ukrainian].

11. Dolynska, M., Yarmol, L., Ilkiv, N., Butynska, R., & Masin, V. (2023). Theoretical and legal aspects of the regulation of environmental and land legal relations in the conditions of martial law in Ukraine. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*, (2). DOI: <https://doi.org/10.33271/nvngu/2023-2/118>.